

Наталія Мельник

НЕБЕЗПЕКИ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЛІБЕРАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політика ідентичності викликає неоднозначну реакцію серед дослідників. На думку одних, їй немає місця ліберальному суспільству у зв'язку з тим, що вона начебто підриває його засади, стираючи межу між публічною та приватною сферами, акцентуючи увагу на міжгрупових відмінностях та унеможливаючи досягнення консенсусу у суспільстві. У той же час пропоненти політики ідентичності стверджують, що вона є однією з політик, які співіснують з лібералізмом уже декілька століть. Більше того, можливі негативні наслідки не повинні заміщувати собою такі позитивні функції політики ідентичності, як емансипативна, організуюча та захисна.

Ключові слова: політика ідентичності, ідентичність, кооптація, глобалізація, політика відмінності, політика коаліцій, політика визнання.

Nataliya Melnyk. The perils of identity politics in the liberal society. Identity politics has raised ambiguous reactions among scholars. Some of them believe that it does not belong in the liberal society, since it supposedly disrupts its basis by erasing the border between public and private spheres, accentuating intergroup differences and preventing the achievement of consensus in the society. At the same time the proponents of identity politics claim that it is one of the politics that have been coexistent with liberalism for a couple of centuries. Moreover, possible negative outcomes should not replace the positive functions of the identity politics, such as emancipatory, organizational and defensive.

Key words: *identity politics, identity, cooptation, globalization, politics of difference, coalition politics, politics of recognition.*

А. Айзенберг та В. Кімліка у своїй спільній праці «Політика ідентичності в публічній сфері» зазначають, що «останні тридцять років часто описують як еру політики ідентичності, яка характеризується різноманіттям груп, які політизуються та мобілізуються на основі гендеру, раси, етнічності, релігії, сексуальності та автохтонності» [4, с.1]. Однак неможливо проігнорувати той факт, що більшість з вищезгаданих чинників мобілізації не є новими, відповідно, і в політиці ідентичності немає нічого нового. До такого ж висновку приходять і автори, визнаючи, що конфлікти останніх трьох століть засновувались на політичній мобілізації груп ідентичностей з метою висловити свою незгоду з умовами інкорпорації в державу [4, с.1]. Таку точку зору підтримала і Р. Розальдо, яка вказує на рухи за скасування рабства та рух суфражисток, проводячи паралелі з сучасними? Саме тому, на її думку, виправданим буде розмістити витoki політики ідентичності «в рамках дисидентських традицій, що існують в США вже більше двох століть» [9, с.125]. Тим не менше, не все залишилося по-старому. Звичні кордони ідентичності доповнилися новими, які раніше не були настільки резонансними. Поява нових підстав для групової солідарності сигналізує про те, що Р. Розальдо назвала відходом від персональної свідомості до політичної. Такий відхід відбувся у результаті зруйнування характерного ліберальному суспільству розмежування між приватною та публічною сферами, що спричинило політизацію багатьох питань, які раніше не виносилися на загальний розгляд.

Проте таке пояснення далеко не єдине. С. Хардінг погоджується з М. Кастельсом щодо того, що виникнення нових соціальних рухів пов'язано зі зсувом у капіталістичній структурі суспільства, який супроводжується переходом культури, економіки та політики від форм, характерних індустріальному суспільству до таких, які властиві мережевому [5, с.246]. А. Вольфе, І. Клаузен та Ж. Ельштайн також вважають політику ідентичності індикатором більш глибоких якісних змін у характері та культурі демократичних держав, оскільки явним є відхід від політичних альянсів на базі інтересів чи ідеологічних дебатів в бік культури [7, с.1]. Для К. Оффе збільшення числа груп, які формуються на базі спільних ідентичностей, пов'язане в першу чергу з репрезентаційною кризою ліберальної демократії [7, с.111]. Таку ж думку представлено М. Кастельсом у його книзі «Влада ідентичності», кризи демократії та громадянського суспільства в поєднанні з процесами глобалізації та глокалізації створили умови, в яких політика ідентичності та сама ідентичність набувають надзвичайно важливого значення [2, с.1]. Незалежно від того, індикатором яких глибоких змін є оновлений інтерес до політики ідентичності, цей термін переважно використовується для того, щоб підкреслити появу з 1960-го року нових видів соціальної мобілізації, що базуються на різноманітних колективних ідентичностях, які були раніше сховані, пригноблені або ж знехтувані [2, с.2–3].

Проаналізувавши літературу щодо політики ідентичності А. Айзенберг та В. Кімліка, поділили її на дві групи, на праці нормативних філософів та емпіричну літературу. Філософи В. Кімліка, Е. Гутманн, Дж. Туллі та Ч. Тейлор у своїх працях акцентують увагу на тому, що можна назвати «етикою тверджень щодо ідентичності; вони досліджують, яким чином визнання та акомодация ідентичностей співвідноситься з такими принципами, як справедливість, свобода, права людини та демократичне громадянство» [4, с.2]. Як бачимо, в рамках такого підходу дослідники мають на меті співставлення політики ідентичності з реальністю ліберальної держави, визначення того, суперечать вони один одному чи, навпаки, підсилюють. У той же час в емпіричній літературі із соціології, антропології та політичної науки очевидною є спроба дослідити соціальні та політичні процеси, що підтримують політизацію груп ідентичностей [4, с.2–3]. Акцент робиться на ролі еліт в організації

та мобілізації політичних рухів, що базуються на ідентичності. Роль еліт складно недооцінити, оскільки вони мають значний вплив на визначення цілей та тактик рухів [4, с.2–3]. Таку ж позицію зайняв і Дж. Зеллер, наголосивши на тому, що, оскільки маси знаходяться під впливом еліт, той же дискурс еліт відіграє роль формуючого чинника громадської думки, посередником при цьому виступає медіа [12, с.331]. У свою чергу Д. Лейн наголосив на тому, що ідентичності не лише соціально конструюються, але й політично санкціонуються, а це вже належить до підконтрольної елітам сфери, оскільки в їхній владі конструювати, реконструювати та деконструювати колективні ідентичності [8, с.926]. Елітарний вплив особливо відчутний в пост-комуністичних державах, де він здійснюється як на створення інституцій, так і на формування колективної пам'яті [8, с.926–928].

В емпіричній літературі зображення політики ідентичності досить скептичне у зв'язку з тим, що дослідниками на передній план виводяться не потенційні заслуги політики, а її побічні ефекти або ж небезпеки. А. Айзенберг та В. Кімліка виділяють три такі загрози. Перша полягає у порушенні існуючих ієрархій в межах груп, що у свою чергу може спричинити до утисків з боку еліт [4, с.4]. Другий ризик автори назвали ризиком кооптації. У такому випадку відбувається своєрідний торг, під час якого еліти груп можуть піти на поступки державі заради певної винагороди, ставлячи свої інтереси та вигоди понад групові інтереси та потреби [4, с.5]. Останнім небажаним побічним ефектом політики ідентичності є есенціалізм, який в цьому випадку означає стереотипізацію, штучне виділення однієї чи декількох характеристик ідентичності певної групи [4, с.5]. Однак на цьому причини для незадоволення політикою ідентичності не вичерпуються, адже під питанням також знаходиться її спроможність порушити баланс у суспільстві, вплинувши на міжгрупові відносини та спричинивши посилення поляризації. Такі підозри озвучили Д. Міллер та Р. Патнем, які критикують політику ідентичності саме за те, що вона підриває засади демократичної спільноти, змушуючи осіб забувати про те, що їх об'єднує, адже мобілізація відбувається на основі засад, які роз'єднують [4, с.6]. Більше того, представниці фемінізму, для прикладу Дж. Батлер, закидають політиці ідентичності те, що вона вимушує членів груп підлаштовувати

ватися під жорсткі рамки, нехтуючи тими аспектами ідентичності, які не є сумісними з цими рамками [6, с.5]. Ще декілька проблемних моментів у своїй праці виділила С. Хекман, серед них є і абсолютно протилежні. Отже, політика ідентичності може стерти відмінності, або ж спричинити ретрибалізацію, унеможливити колективність, спільну дію та мету [6, с.82]. Такими були аргументи ліберала Ж. Ельштайна, який також не забув відзначити можливий занепад демократії внаслідок провадження такої політики, оскільки без розмежування між публічним та приватним неможлива політична дія [6, с.82].

Акцентуючи увагу на можливих загрозах демократичному суспільству, критики ігнорують її емансипаційний потенціал. Замість того, щоб віддати політиці ідентичності належне, такі дослідники як Д. Міллер та Р. Патнем надають перевагу іншим політикам, що базуються на класових відмінностях, або ж на інтересах [4, с.7]. На їх думку, вищезгадані політики більшою мірою спряють досягненню консенсусу в суспільстві. Однак така позиція далеко не всім видається справедливою. А. Айзенберг та В. Кімліка навіть називають її «нереалістичною та необгрунтованою», оскільки політика ідентичності глибоко вкорінена в демократичне суспільство, марно надіятися на те, що вона кудись дінеться у найближчому майбутньому [4, с.7]. Саме тому набагато доцільнішим було б не продовжувати вказувати пальцем на її недоліки, а шукати способи їх нівелювати. Автори переводять акцент на публічні інститути, на те, яким чином вони відповідають на політику ідентичності, яку роль вони відіграють або ж можуть відігравати у пом'якшенні потенційних негативних ефектів [4, с.9]. На їх думку, політика ідентичності просто одна з множини різноманітних політик, тому і справлятися з її недоліками варто в перевірений спосіб, використовуючи такі демократичні засоби як гласність, підзвітність та переговори [4, с.19].

У політики ідентичності, як і в самої ідентичності, непрости стосунки з лібералізмом, принаймні саме у цьому намагаються переконати своїх читачів її оппоненти. Ідентичності не було місця в ліберальній політиці, оскільки вона належала до приватної сфери, та ще й не узгоджувалася з неформальною ідентичністю раціонального та абстрактного громадянина. На переконання Л. Алкофф, політика ідентичності якраз і виникла на протидію «безтілесному індивіду» ліберальної теорії [6, с.4]. У свою чергу С. Хекман

відзначила трансформаційний потенціал політики ідентичності, який був пригнічений тим, що вона була переформатована під параметри лібералізму, що не могло не обмежити її можливості [6, с.58]. Своїм трансформаційним потенціалом політика ідентичності завдячує хоча б тому, що вона може розширити межі політичної сфери через введення до неї нових або ж раніше добре прихованих ідентичностей, а також тому, що вона є індикатором соціальних дисфункцій. Більше того дослідження політики ідентичності забезпечує розуміння того, як працює влада у кожному окремо взятому суспільстві [6, с.58], яким групам населення надається пріоритет при розподілі благ, а які пригноблюються або ж просто ігноруються. Однак ця політика є не лише проявом супротиву проти встановлених порядків та ієрархій, вона також може використовуватися владою з метою фіксації певних ідентичностей. Наприклад, перепис населення, зміст якого полягає у категоризації населення відповідно до групи чинників.

Похідними від політики ідентичності є політика відмінності А. Янг, за допомогою якої автор закликає до відмови від одноманітності на користь плюралізації. На її думку, навіть на основі відмінностей між різними групами консенсус можливий, як і комунікативна демократія Ю. Габермаса [6, с.94]. З таким же оптимістичним настроєм свою політику коаліцій розробила К. Фергюсон, стверджуючи, що деякі люди мають достатньо спільного для того, щоб сказати «ми», що є необхідним для існування будь-якої політики [6, с.97]. А. Хоннет, виступивши на захист політики ідентичності, запропонував політику визнання, яка ґрунтується на твердженні Г. В. Ф. Гегеля про те, що прагнення індивідами інтерсуб'єктного визнання їх ідентичностей з самого початку вбудоване в їх соціальне життя [6, с.92]. Більше того, індивід набуває позитивного відчуття ідентичності лише у тому випадку, коли він навчився розглядати себе з перспективи, що надається суспільством, саме тому воно і повинне забезпечувати індивіда позитивною ідентичністю, інакше його потрібно трансформувати [6, с.92]. Ч. Тейлор, В. Кімліка та Дж. Бенджамін солідарні щодо того, що проблему ідентичності не можна розглядати окремо від проблеми визнання, оскільки воно є первинною людською потребою [6, с.62]. Проте ця потреба не завжди мала таку актуальність. Як слушно зауважив Ч. Тейлор, у домодерних суспільствах ідентичність та

визнання не проблематизувалися, не через те, що не були важливими, а через те, що вони сприймалися як належне, як щось, що існує априорі, оскільки ідентифікація відбувалася на базі соціальних категорій [11, с.34]. У сучасних суспільствах визнання вже не є неконтроверсійним, його потрібно заслужити, цим і пояснюється прагнення індивідів його отримати. На думку автора статті «Політика визнання», дві масштабні зміни унеможливили уникнення проблематизації визнання та ідентичності, а саме колапс соціальних ієрархій та ідеал автентичності, який можна розглумачити як оригінальний спосіб буття кожного індивіда [11, с.26–28].

Як відзначила С. Хекман, участь індивіда в політиці ідентичності полягає у ідентифікації одного аспекту персональної ідентичності з цілями руху [6, с.113]. Така особливість політики надала змогу її критикам апелювати до фіксації ідентичностей, або ж їх звуження, що супроводжує вступ індивіда до певної соціальної групи. Проте зміст політики ідентичності полягає у тому, щоб поставити під сумнів існуючі системи категоризації, або ж те, яким є відношення групи-гегемона до інших. Водночас вона також може використовуватися домінуючими силами з метою організації населення або ж маніпулювання ним. Таким чином, політика ідентичності може водночас і об'єднувати, і розділяти. Тому існує загроза того, що вона може посилити напругу в суспільстві, спричинивши нові антагонізми. Т. Сіберз вважає, що політика ідентичності жодним чином не відрізняється від будь-якої іншої форми репрезентації, оскільки політика завжди передбачає існування коаліцій, членство в яких визначається ідеологічними, культурними, історичними або ж географічними факторами [10, с.27]. Саме тому немає жодних підстав для того, щоб бити на сполох та оголошувати про кінець демократичного ліберального суспільства. Так, як слушно зауважив М. Кенні, політика ідентичності може ставити під питання можливість кооперації та досягнення консенсусу, але, як засвідчує історичний досвід, групова ідентичність та ліберальна демократія є абсолютно сумісними. А. Айзенберг та В. Кімліка, як і багато інших дослідників, визнають, що в політиці ідентичності немає нічого нового, її витоки можна прослідкувати до виникнення сучасної держави. Також немає нічого неочікуваного та особливого у тому, що вона може стати інструментом у

просуванні власних інтересів деякими акторами. Як і будь-яка інша політика, політика ідентичності може супроводжуватися певними негативними наслідками, проте, якщо уникнути їх повністю і не можливо, то можна хоча б їх пом'якшити, посиливши при цьому її емансипативний та організуючий потенціал. Т. Сіберз зауважив, що критики дуже часто асоціюють політику ідентичності винятково з групами меншин, але вона є більш важливою для відображення демократичного суспільства в усій його комплексності, оскільки вона розкриває ту просту істину, що суспільство є плюралістичним, воно вміщує спільноти інтересів, що відображають навіть незначні приналежності та різноманітні точки зору, які необхідно вислухати та взяти до уваги для того, щоб демократичне суспільство продовжило існувати [10, с.10]. Такі дослідники, як Д. Де Кремер, Дж. Едні та М. Бруер спробували довести, яким чином політика ідентичності може гарантувати кооперацію в суспільстві, яка так необхідна в умовах демократії. Вони дійшли до висновку, що добровільна кооперація в групі може забезпечуватися шляхом посилення групових зв'язків на підвищення рівня ідентифікації з групою, в таких умовах індивіди будуть мотивовані надати пріоритет груповому добробуту [3, с.872]. У процесі соціальної ідентифікації відбувається трансформація мотивів. Вона полягає у тому, що зростання важливості певної групи, підштовхує індивідів, які у звичних умовах більше переймаються власними справами, спробувати досягнути позитивних для цієї групи результатів, у такий спосіб самоінтерес на персональному рівні трансформується у самоінтерес на колективному рівні [3, с.873–889]. Саме тому маніпуляція із соціальною ідентифікацією може бути потужним інструментом для підвищення рівня кооперації, така маніпуляція може здійснюватися агентами політичної соціалізації в рамках політики ідентичності.

На захист як політики ідентичності, так і самої ідентичності також виступив і М. Кастельс, визначивши три форми колективних ідентичностей та вказавши на їх потенціал. Першою формою є легітимуюча ідентичність, у межах якої політика ідентичності проводиться домінуючими інституціями задля продовження та раціоналізації їхньої домінації; другою є ідентичність опору, яка генерується тими акторами, які маргіналізуються логікою домінування; третя – проектна ідентичність, за якої соціальні актори на основі

будь-якого доступного їм культурного матеріалу будують нову ідентичність, що саме по собі має потенціал до трансформації загальної соціальної структури [2, с.7–10]. На думку дослідника, легітимуюча ідентичність продукує громадянське суспільство, друга – комуні або ж спільноти, а третя – суб'єкти, які є колективним соціальним актором [2, с.7–10]. Другий тип ідентичності не обов'язково переходить у третій, проте і він здійснює важливу функцію, забезпечуючи виживання групам. Така функція особливо важлива в умовах світових глобалізаційних процесів. М. Кастельс визначив декілька можливих проявів ідентичності опору в сучасних умовах мережевого суспільства. Одним з них є те, що автор «Влади ідентичності» назвав націоналістичним відродженням, яке є реакцією національних держав на виклики епохи глобалізації. У межах такого відродження відбувається реконструкція ідентичності на базі національності, яка посилюється за рахунок протиставлення чужому [2, с.30]. Іншими проявами ідентичності опору в мережевих суспільствах є територіальна та етнічна ідентичності, а також релігійний фундаменталізм.

Згідно з думкою, висловленою А. Айзенберг та В. Кімліка, дослідження політики ідентичності здійснюються у двох напрямках. У рамках першого відбувається пошук відповіді на питання, чи є місце політиці ідентичності в ліберальному суспільстві? У той же час в емпіричній літературі аналізуються процеси, в умовах яких якраз і відбувається політизація груп, що сформувалися на основі ідентичності. В останні три десятиліття відбувається актуалізація політики ідентичності, що пояснюється як занепадом ліберальної системи, так і політизацією приватної сфери. Проте не всі дослідники погоджуються з тим, що представникам лібералізму пора бити на сполох, адже політика ідентичності не є новітнім явищем, вона співіснувала з ліберальним укладом останні три століття. Таким чином, твердження про їх несумісність є невинуватим. Критика політики ідентичності ґрунтується на низці припущень щодо її можливих побічних наслідків. До таких можна віднести порушення балансу у суспільстві, стереотипізація колективних ідентичностей, унеможливлення міжгрупового діалогу, спричинення поляризації. На захист політики ідентичності виступили Д. де Кремер, Дж. Едні, М. Бруер, М. Кастельс та багато інших. На їх думку, вищеперелічені загрози не можуть перекреслити позитивний

потенціал політики, як от виявлення дисфункцій у суспільстві, емансипація та організація населення, трансформація суспільства, а також захист ідентичності в умовах глобалізаційних процесів. У будь-якої політики є можливі негативні наслідки, але варто акцентувати увагу не стільки на їх наявності, а на способах запобігання їм, або ж зменшення їх впливів на суспільство. Похідними від політики ідентичності є політика відмінності, політика коаліцій та політика визнання, запропоновані А. Янг, К. Фергюсон, А. Хонне-том та Ч. Тейлором.

1. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: АСТ, 2009. – 284 с.
2. Castells M. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. 2. The Power of Identity. – Blackwell, 2004. – 538 p.
3. De Cremer D., Van Vugt M. Social identification effects in social dilemmas: a transformation of motives // *European Journal of Social Psychology*. – No. 29. – 1999. – P. 871–893.
4. Eisenberg A., Kymlicka W. Identity Politics in the Public Realm. – Vancouver: UBC Press, 2011. – 293 p.
5. Harding S. Transformation vs. Resistance Identity Projects: Epistemological Resources for Social Justice Movements. In *Identity Politics Reconsidered*. – New York: Palgrave MacMillan, 2006. – P. 246–264.
6. Hekman S. Private Selves, Public Identities: Reconsidering Identity Politics. – University Park: Penn State Press, 2004. – 159 p.
7. Kenny M. The politics of identity: liberal political theory and the dilemmas of difference. – Polity Press, 2004. – 212 p.
8. Lane D. Identity Formation and Political Elites in the Post-Socialist States // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 63. – No. 6. – 2011. – P. 925–934.
9. Rosaldo R. Identity Politics: An Ethnography by a Participant. In *Identity Politics Reconsidered*. – New York: Palgrave MacMillan, 2006. – P. 118–126.
10. Siebers T. Disability Studies and the Future of Identity Politics. In *Identity Politics Reconsidered*. – New York: Palgrave MacMillan, 2006. – P. 10–31.
11. Taylor C. The Politics of Recognition. – P. 25–73. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elplandehiram.org/documentos/JoustingNYC/Politics_of_Recognition.pdf.
12. Zaller J. The Nature and Origins of Mass Opinion. – New York: Cambridge University Press, 1992. – 367 p.